

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γιατί μία επιπλέον προσέγγιση της μεταπολεμικής περιόδου επικεντρωμένης ιδιαίτερα στην Μεταπολίτευση και τις μετέπειτα αναπτύξεις της; Σε τί θα μπορούσε να χρησιμεύσει; Σε ό,τι μας αφορά, η χρησιμότητά της θα μπορούσε να αναγνωρισθεί σε μια συνολικότερη ερμηνεία της ευρύτερης αυτής περιόδου, επικεντρωμένης στο ερμηνευτικό σχήμα του «εθνικολαϊκισμού». Κάποιος θα μπορούσε να υποστηρίξει, μετά την ανάγνωση του ανά χείρας πονήματος, ότι επιχειρούμε να επεκτείνουμε την δική μας ερμηνευτική υπόθεση γύρω από την μελέτη της μεταπολίτευσης που έχουμε με άλλες ευκαιρίες προβάλλει, και στις δύο πρώτες δεκαετίες της μεταπολεμικής περιόδου. Ότι, δηλαδή, προσπαθούμε να «βολέψουμε» την κρίσιμη περίοδο 1946-1974 σε ένα προδιαγεγραμμένο σχήμα. Αλλά και ότι βλέπουμε αυτό το σχήμα να συνεχίζει την πραγματική του «επήρεια» και στη διάρκεια των μετα-μεταπολιτευτικών χρόνων (άραγε, ποιοι είναι αυτοί; πού «σταματά» η Μεταπολίτευση);, μυστικοποιώντας τις τομές που ακολούθησαν στο κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον, στο ίδιο το πολιτικό σύστημα. Η ένσταση είναι θεμιτή, ακόμα και συζητήσιμη, όταν δεν προέρχεται από έναν ερμηνευτικό αγγελισμό (προϊόν, αρκετές φορές, ενός απροϋπόθετου ερμηνευτικού ευρωπαϊσμού, που ως τέτοιος, έχει περίπου αναχθεί, από ορισμένους φορείς του, σε νέα σωτηριολογική υπόσχεση, ταυτόχρονα με την προαγωγή του στο εγκυρότερο αναλυτικό εργαλείο), που βλέπει την ελληνική περίπτωση (την πολιτική σκηνή και τις ιδεολογίες της) να «μοιάζει», παρά τις διαφορές της, με την ευρωπαϊκή. Ωστόσο, θεωρούμε, ότι η μεταπολεμική ή

μετεμφυλιακή περίοδος, αν και τυπικά κλείνει το 1974, με την έλευση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, συνεχίζει να τροφοδοτεί το κοινωνικό και πολιτικό φαντασιακό μέχρι και σήμερα. Αυτό τουλάχιστον έχουμε υποστηρίξει και σε άλλα κείμενά μας που αφορούν την μεταπολίτευση και το ΠΑΣΟΚ, ακόμα και τις πολιτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις που έπονται ενός εικαζόμενου «τέλους» της (το 1989). Η τελευταία, μετά το 1989, τριακονταετία, ιδιαίτερα σε στιγμές πολιτικής κρίσης, ανακαινίζει ιδρυτικούς «πολιτικούς μύθους», ιδιαίτερα στο λεγόμενο δημοκρατικό και προοδευτικό στρατόπεδο (όπως, για παράδειγμα, αυτούς του αντιστασιακού ΕΑΜ ή και της «Αποστασίας»), δείχνοντάς μας ότι μία ταυτοτική και εθνικο-κυριαρχική ρητορική, επενδυμένη με λαϊκιστικό ύφος, παραμένει ισχυρή, εντοπιζόμενη, στο πολιτικό πεδίο, στους χώρους του κέντρου και της αριστεράς (και όχι τόσο ή όχι μόνο της δεξιάς), ικανή να αναπαράγει εμπεδωμένες, «πηγαίες» συλλογικές στάσεις και συμπεριφορές, δεσμεύοντας σε μεγάλο βαθμό τις ίδιες τις πολιτικές αποφάσεις της εκάστοτε «εξουσίας», την τακτική και την στρατηγική του συνόλου των πολιτικών δυνάμεων, συμπολιτευόμενων και αντιπολιτευόμενων, καθώς και μαζικών και δυναμικών οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών. Με την έννοια αυτή, κανένας εξευρωπαϊσμός, κανένας εκσυγχρονισμός.

Τούτων λεχθέντων, το ανά χείρας δοκίμιο, και σε ό,τι αφορά την περίοδο 1946-1989, αν και στηρίζεται κατά βάση σε πανεπιστημιακές διαλέξεις του υποφαινόμενου (σε αυτόν τον λόγο οφείλεται και μία γραμμική ενημερωτική τους διάσταση), τις επανεπεξεργάζεται και τις εμπλουτίζει σε ορισμένα σημεία τους. Παράλληλα προσπαθεί να συνοψίσει βασικές ερμηνευτικές παραδοχές μας για τις επόμενες δεκαετίες (1990, 2000 και 2010), αναδεικνύοντας εκείνα τα γεγονότα που, με την παρέμβαση κομμάτων, κινημάτων, ηγετών, διανοουμένων και κοινωνικών οργανώσεων, σχηματοποιείται ένα διάχυτο συμβολικό υλικό (προσλαμβάνοντας κάθε φορά το ιδιαίτερο πολιτικό χρώμα του τόπου υποδοχής)· του

οποίου η τομή δεν μπορεί παρά να ξεπερνά τα στενά χρονικά όρια της μεταπολεμικής Ελλάδας, πηγαίνοντας προς τα πίσω, εκεί που θεωρούμε ότι αρχίζει αν όχι να υφαίνεται, τουλάχιστον να σχηματοποιείται, με μία σχετική έστω συστηματικότητα, η ιδεολογική και αξιακή συνθήκη της νεοελληνικής ιδιομορφίας (της νεοελληνικής εθνικολαϊκής παγανιστικής «ταυτότητας»), στις αρχές του 20ού αιώνα και στο πολιτισμικό κίνημα του δημοτισμού, το οποίο, μαζί με τις μετέπειτα «αισθητικές» αποτυπώσεις και αναπτύξεις του, που συνεχίζουν μία απόπειρα «επανεπινόησης» (για να εκφρασθούμε καθώς πρέπει) του «λαού» και του «έθνους», και «πάγιων» αξιών τους, θα πρέπει, όπως έχουμε πρόσφατα υποστηρίξει, εκ νέου να επερωτησουμε. Με άλλα λόγια, μας λείπει, αυτή είναι μία βασική έλλειψη και του παρόντος δοκιμίου, για το τι είναι το φιλελεύθερο κέντρο και η λαϊκή δεξιά του ελληνικού μεσοπολέμου, παρά τις σπουδαίες εργασίες, σχεδόν αποκλειστικά ιστορικού ωστόσο προβληματισμού.

Το παρόν δοκίμιο, συνεπώς, προσπαθεί να παρακολουθήσει τις κατά καιρούς ανασυνθέσεις της κομματικής και πολιτικής σκηνης με τις ιδεολογικές και αξιακές «εμμονές», εθνικές και λαϊκές πάνω από όλα, που υποθέτουμε ότι διαπερνούν τις συλλογικές συμπεριφορές, την ίδια την νεοελληνική δύσμορφη ατομικότητα. Με την έννοια αυτή, η ανά χείρας μελέτη δεν συνιστά πολιτική ιστορία, αλλά μάλλον ένα ιδεολογικο-πολιτικό χρονικό επικεντρωμένο σε ό,τι έχουμε αποκαλέσει εθνικολαϊκισμό.

Σε αυτό το πλαίσιο, στο πρώτο κεφάλαιο, παρουσιάζουμε τις εκλογικο-πολιτικές και ιδεολογικές εξελίξεις της μεταπολεμικής περιόδου. Η κριτική παρουσίαση της περιόδου 1946-1967 οφείλει πολλά στο βιβλίο του Ηλία Νικολακόπουλου «Η καχεκτική δημοκρατία»¹. Αυτή την ολοκληρωμένη εκλογικο-πολιτική προσέγ-

---

¹ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Αθήνα, Πατάκης, 2013.

γιση ακολουθούμε και εδώ σε ορισμένα σημεία, δανειζόμενοι αρκετά στοιχεία της (και υποβάλλοντας, από την πλευρά μας, δικές μας παρατηρήσεις και υποθέσεις σε ό,τι αφορά τις πολιτικοματικές ιδεολογίες, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση μιας εθνικιστικής επικέντρωσης στο κυπριακό ζήτημα, την επίδρασή του στον πολιτικό ανταγωνισμό και την δι' αυτού ιδεολογική και αξιακή δόμηση των πολιτικών παρατάξεων), ενδεικτικά ακολουθούμε: την εκ μέρους του συγγραφέα κριτική εκλογική καταγραφή και ανάλυση των πολιτικών κομμάτων της μεταπολεμικής περιόδου, τις μετατοπίσεις των εκλογικών ακροατηρίων, ορισμένες από τις παρατηρήσεις του σε ό,τι αφορά τις πολιτικές διαιρέσεις, όπως αυτήν μεταξύ «εθνικοφρόνων» και «κομμουνιστών», αλλά και «δεξιάς» και «αντιδεξιάς»². Το πρώτο αυτό κεφάλαιο κλείνει με σύντομες παρατηρήσεις μας για την ιδεολογική «ταυτότητα» της επτάχρονης στρατιωτικής δικτατορίας.

Το δεύτερο κεφάλαιο, που αφορά την ας πούμε «καθαυτό» μεταπολίτευση (δηλαδή την περίοδο 1974-1989), δίνοντας προνομιακή θέση στην προσέγγιση της φυσιογνωμίας του ΠΑΣΟΚ, στηρίζεται πρωταρχικά σε δύο δικές μας μελέτες³, και επικουρικά σε ση-

---

² Σε κάθε πάντως περίπτωση, η εκ μέρους μας συνοπτική απόδοση αρκετών βάσιμων υποθέσεων και ερμηνειών από τον Νικολακόπουλο, δεν υποκαθιστά την αναγκαία μελέτη του σημαντικού αυτού βιβλίου του που είναι «Η καχεκτική δημοκρατία». Ας σημειώσουμε, τέλος, κάτι το αυτονόητο, ότι η εκ μέρους μας χρήση πρωτογενών στοιχείων (αλλά και ερμηνειών) που περιέχονται στο εν λόγω βιβλίο δεν ταυτίζονται, αναγκαστικά, με την αναλυτική επιχείρηση του συγγραφέα του, με άλλα λόγια, η ευθύνη για υποθέσεις και συμπεράσματα που προκρίνονται εδώ βαραινεί αποκλειστικά εμάς.

³ Ανδρέας Πανταζόπουλος, «Για το λαό και το έθνος». *Η στιγμή Ανδρέα Παπανδρέου 1965-1989*, Πρόλογος: Γιώργος Πάσχος, Αθήνα, Πόλις, 2001. Ανδρέας Πανταζόπουλος, *Λαϊκισμός και εκσυγχρονισμός 1965-2005. Απορίες και κίνδυνοι μιας μαχητικής συμβίωσης*, Αθήνα, Εστία, 2011.

μεία της σχετικής μελέτης του Γιάννη Βούλγαρη για την ίδια ακριβώς περίοδο⁴.

Το τρίτο κεφάλαιο αναδεικνύει εκείνα τα «παραδειγματικά» γεγονότα, με τις συνάδουσες κοινωνικο-πολιτικές, ιδεολογικές και αξιακές προσλήψεις τους, που λαμβάνουν χώρα τις τρεις επόμενες δεκαετίες (από αυτήν του 1990 μέχρι και την δεκαετία του 2010)⁵, με τα χαρακτηριστικά και την αυτό-εικόνα της «αγανακτισμένης» και «αντιμνημονιακής» κινητοποίησης και του εθνικολαϊκιστικού της φανερώματος στην πολιτική σκηνή (μέσω του προοδευτικού λαϊκιστικού βολонταρισμού του Σύριζα, αλλά και των εθνικο-κυριαρχικών, συνωμοσιολογικής κοπής, Ανεξάρτητων Ελλήνων, καθώς και της νεοναζιστικής Χρυσής Αυγής). Προηγουμένως έχουμε εντοπίσει τις υποθέσεις Ιμίων (1996) και Οτσαλάν (1999), καθώς και τις κινητοποιήσεις για τις αστυνομικές ταυτότητες (2000) ως βασικούς παράγοντες που αναζωογονούν το εθνικολαϊκιστικό ρεύμα, που πλέον εκφράζεται από «αντι-εκσυγχρονιστικούς» κομματικούς και κοινωνιακούς φορείς, αποδεσμευμένο πλέον από το εκσυγχρονιζόμενο και ταχύτατα εξευρωπαϊζόμενο, τουλάχιστον στο επίπεδο

---

⁴ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990. Σταθερή δημοκρατία σηματοδεμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2001.

⁵ Σε ό,τι αφορά τις δικές μας προσεγγίσεις, στηριζόμαστε, εδώ στα ακόλουθα βιβλία και άρθρα: Ανδρέας Πανταζόπουλος, *Η δημοκρατία της συγκίνησης. Τιμα-Οτσαλάν. Αντιεκσυγχρονιστικές και εκσυγχρονιστικές τάσεις στο πολιτικό σύστημα*, Αθήνα, Πόλις 2002. Ανδρέας Πανταζόπουλος, «Διαφοριστικός λαϊκισμός. Η Ορθόδοξη κινητοποίηση για τις αστυνομικές ταυτότητες (Ιούνιος 2000)», *Νέα Εστία*, τχ. 1778, Μάιος 2005. Ανδρέας Πανταζόπουλος, *Με τους πολίτες κατά του λαού. Το ΠΑΣΟΚ της νέας εποχής*, Αθήνα, Πόλις, 2006. Ανδρέας Πανταζόπουλος, *Ο αριστερός εθνικολαϊκισμός 2008-2013. Από την «εξέγερση» του Δεκέμβρη, τους «Αγανακτισμένους» και τις εκλογές του 2012 μέχρι το νέο κυπριακό ζήτημα*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2013. Ανδρέας Πανταζόπουλος, *Ο αριστερός εθνικολαϊκισμός. Από την αντιπολίτευση στην εξουσία*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2016. Ανδρέας Πανταζόπουλος, *Εθνικολαϊκισμός και νεωτερικότητα στην Ελλάδα. Σημειώσεις για το λαϊκισμό των διανοουμένων και τη νεοελληνική ταυτότητα στον 20ό αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2021.

μιας νέας ηγετικής του ομάδας (υπό τον Κ. Σημίτη) ΠΑΣΟΚ, που με έναν διαφοροποιημένο τρόπο την «συνεχίζει» ο Γιώργος Παπανδρέου. Χωρίς να λησμονούμε, βέβαια, τη νεανική έκρηξη με αφορμή την δολοφονία του Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου (2008), που κατά τη γνώμη μας, μόνο φαινομενικά φαίνεται να «διακόπτει» το εθνικολαϊκιστικό συνεχές. Στο πλαίσιο αυτού του κεφαλαίου εντάσσουμε, τέλος, όπως είπαμε, την αντιμνημονιακή εξέγερση της δεκαετίας του 2010, τις ιδεολογικές ανατροπές που επέφερε, τις νέες διαιρέσεις στο πολιτικό πεδίο, τη συνέχεια, δηλαδή, σε συνθήκες πρωτοφανούς συστημικής κρίσης εμπιστοσύνης των αποδομητικών κινδύνων του εθνικολαϊκιστικού ρεύματος, αλλά και, υπό μία άλλη οπτική, τις υπό προϋποθέσεις διαβαθμίσεις μιας παράδοξης ενσωματωτικής του λειτουργίας.

Το τέταρτο, τέλος, κεφάλαιο ασχολείται με την μετά το 2019 περίοδο, με την επισφαλή εκλογική ηγεμονία ενός φιλελεύθερου προοδευτικού λόγου που κατακλύζει την πολιτική σκηνή, σημείο σύγκλισης μεγάλου μέρους ενός συγκεκριμένου πολιτικού προσωπικού (κεντροδεξιού και κεντροαριστερού) και μιας ορισμένης προοδευτικής διανοήσης που, παρά τις επιμέρους πολιτικές ευαισθησίες των φορέων τους, μοιάζει να ενοποιείται, ακόμα μια φορά, πάνω στις αξιακές, και ισχυρά ιδεολογικές προϋποθέσεις, ενός ανακαινισμένου κεντρομόλου «μετώπου λογικής», που πρωτοεμφανίζεται στις αρχές της δεκαετίας του 1990 με στόχο, τότε, την άμβλυση των ελληνικών εθνικιστικών πολιτικών παθών, λόγω των βαλκανικών αναταράξεων της μετακομμουνιστικής περιόδου. Το γεγονός της πανδημίας του covid-19 και η κρατική διαχείριση της πρώτης φάσης της (άνοιξη 2000) προσφέρει ένα νέο πεδίο μελέτης ηθικο-πολιτικών στάσεων και συμπεριφορών, της λεγόμενης «επιστροφής» του κράτους, ακόμα και του έθνους («σύνορα») στις επίσημες πολιτικές, που φαίνεται να διακόπτει (προσωρινά) την έναρξη μιας νέας ιδεολογικής κυριαρχίας του αποπολιτικού λόγου, διεπόμενου από έναν απροϋπόθετο ευρωπαϊσμό, ιδιόμορφο αντικρα-

τισμό, προσανατολισμένο στην «καινοτομία» και την «αριστεία», λόγου διεπόμενου επίσης και από τη σθεναρή υπεράσπιση των ατομικών και μειονοτικών δικαιωμάτων. Συχνά, στο όνομα μιας υπερεθνικής κυριαρχίας του νομικού λόγου (σε σύγκρουση με την πολιτική αρχή της λαϊκής κυριαρχίας), από κοινού με την ταυτόχρονη άνοδο ενός κοινωνιακού ρεύματος μανατζερικής διαχείρισης, στηριγμένη στη διαβόητη «ατομική ενσυναίσθηση», που ουσιαστικά περνά μέσα από μία προϊούσα γενίκευση μιας θυματικής κουλτούρας, η οποία τείνει να προσλάβει χαρακτηριστικά «ιδεολογίας».

Στα συμπεράσματά μας, συνοψίζοντας ό,τι προηγήθηκε, διερωτόμαστε για το είδος και τα περιεχόμενα των νέων πολιτικών και αξιακών προκλήσεων που αφορούν τον κοινωνικό και πολιτικό δεσμό, προκλήσεις έντονα προσδιορισμένες από μία χαοτική παγκοσμιοποίηση η οποία φαίνεται μάλλον να βρίσκεται σε σχετική υποχώρηση προς όφελος μιας «νέας γεωπολιτικής», μιας νέας ουσιαστικά αναδιοργάνωσης του «πολιτικού χρόνου».